

Grepl, Miroslav

Výpovědní útvary s mediálním že

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1994, vol. 43, iss. A42, pp. [29]-33

ISBN 80-210-0931-4

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101512>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIROSLAV GREPL

VÝPOVĚDNÍ ÚTVARY S MEDIÁLNÍM ŽE

1. V této stati se pokoušíme vyložit vznik, ale hlavně funkce výpovědních útvarů s výrazem *že* umístěným nikoli na začátku, nýbrž uvnitř výpovědi. Předběžně zdůrazňujeme, že nám jde o výpovědní útvary ustálené, tedy typizovatelné. Dále chceme upozornit na to, že pojem „ustálený výpovědní útvár“ nelze plně ztotožňovat s pojmem „ilokuční (komunikační) výpovědní forma“, jak se ho užívá např. v *Skladbě spisovné češtiny* (1989).

Pojem „ustálený výpovědní útvár“ je širší. Rozumíme jím jakékoli – komunikačními kontexty a situacemi podmíněné (vyprovokované, umožněné) a v nich zároveň stabilizované – modifikace možných explicitních (hloubkových) vět, včetně tzv. útvarů eliptických, kondenzovaných, implicitních, presupozičních apod. Takové útvary často ovšem nelze vykládat jen jako pouhý důsledek výrazové úspornosti: nabývají totiž výrazných specifických funkčních hodnot a stávají se tak součástí komunikačních norem, nadřazených normám jazykovým. Sr. *Červené, to víno, (pane vrchní) x Dobré, to víno, (že?)*; *Já a na fotbal!?* *Zpáteční do Třebíče*; *Položit knížku na mokrý stůl! Můj muž nikdy nebyl na pivo; Tak brzy na shledanou!* aj.

Pod pojmem „ilokuční (komunikační) výpovědní forma“ rozumíme takový výpovědní útvár, který v daném jazyce představuje konvencionalizovaný indikátor nějaké ilokuční funkce výpovědi, tj. kterému lze in abstracto připsat jako jeho sémantický rys nějaký víceméně jednoznačný ilokuční potenciál. Tak např. výpovědní útvár typu *Co si tak dát kávu?* je v češtině příznakově specializován pro ilokuční funkci „návrhu“. I v tomto případě jde ovšem o výpovědní útvár v našem smyslu, tj. o modifikát explicitní formulace *Co říkáš tomu/na to, abychom si dali kávu*. V daném případě mohou mít výpovědní útvary (modifikáty) i jiné varianty: *Co abychom si dali kávu*; *Co bys říkal kávě?* aj. Mnoho příkladů na ilokuční výpovědní formy jsme uvedli v seriálu v *Universitas* (1991/2). Jistě sem patří např. i ustálené „výhrůžkové“ útvary typu *Chraň se neučit! Já ti dám (ukážu) neučit se!* aj.

2. Výpovědními útvary s iniciálním *že* se podrobně zabýval P. Karlík (1979). Jeho detailní funkční analýzu je možné dnes doplnit v podstatě jen dvěma poznámkami z oblasti prozodických prostředků:

(1) Existují *že*-věty se stoupavě – klesavou konkluzivní kadencí (zvolací) s intonačním centrem umístěným na koncovém výrazu, jímž bývá zpravidla sloveso: *Že jste si toho nevšiml! // Že jsem si toho nevšiml! // Že si toho nevšiml!* V této zvukové variantě fungují *že*-věty většinou jako „výtku“. Nesmí nás mýlit forma slovesné osoby: „výtku“ totiž může mluvčí adresovat nejen příjemci, ale i sám sobě.

(2) Podle Karlíka je funkce „možnosti“, chápaná jako hodnota epistémická, signalizována v rámci *že*-vět především antikadencí a kondicionálem. Zdá se nám, že takto intonačně ztvárněné *že*-věty signalizují především „ověřovací otázku“; „nejistota“ je nesena jen kondicionálem. Bylo by proto třeba připojit k těmto výkladům to, že analyzované útvary mohou mít také tzv. stoupavě–klesavou polokadenci. Ta pak jednoznačně – bez ohledu na to, zda predikát má formu kondicionálu nebo indikativu – příznakově signalizuje nejistotu, pochybnost (nedůvěru) mluvčího o pravdivosti tvrzení adresáta. Příklad:

(a) *Že sis toho nevšiml?* (otázka)

-
- - - -
- -

(b) *Že sis toho nevšiml?* (projev pochybnosti)

- -
-
- - - -
-

Jinak je třeba říci, že podle Karlíkova vzoru – až na to, že útvary s intonačním centrem fixovaným na partikuli *že* by bylo třeba těsněji propojit – je záhodné funkčně analyzovat také *aby*-věty (*Abych to nedokázal!/? Abych tě neposlal klečet!* – jen negativně formulovatelné); *když*-věty (*Když on se neučí! Když tak přijď večer k nám); jako by*-věty (*Jako by nás neviděl!/?*).

3. V této úvaze pomijíme případy, kdy se *že* stalo nebo stává součástí tzv. složených spojek (S. Žaža 1958): *přes to, že...* > *přestože*; *pro to, že...* > *protože*; *tak, že...* > *takže*; v *případě, že...* > v *případě že*; *tak tak, že...* > *taktak že*; *málem, že...* > *málem že*; *na to, že...* > *na to že* (*Na to že je ta sedačka tak laciná, vypadá pěkně*); *vzhledem k tomu, že...* > ...Viděno historicky, je takových případů mnoho: jde vlastně o všechny spojky s elementem *ž(e)*: *když*; *až*; *než*; *jest-li, že* > *jestliže*; *jen, že* > *jenže* aj.

4. Zajímají nás zde výpovědní útvary předběžně ilustrovatelné příklady typu *Škoda že to neřekl včas*; *Dobře že o tom neví*; *Ještě že si nezlomil nohu*; *Nejspíš že na to zapomněl*; *Oč že ten potok přeskočím*; *Jak že se jmenuje?* aj. Zapisujeme tyto výpovědní útvary úmyslně bez čárky (a libovolně buď dohro-

mady nebo zvlášť), neboť – jak se snad ukáže – nelze v daných případech o pravopise jednoznačně rozhodnout: zdá se, že je tu třeba dát spíše přednost funkci před historií (původem, genezí). Domníváme se, že kladení/nekladení čárky je v naznačených případech věci značně subjektivní, vyplývající z obecného principu procesuality, funkčně–sémantického přehodnocování výrazů v jejich užívání (M. Grepl 1989).

5. Většinu naznačených výpovědních útvarů je patrně třeba chápat jako tzv. stažená souvětí (M. Grepl 1992), tj. jako útvary s vynecháním (elizi) predikátu věty hlavní. Vznikají tak útvary v systému češtiny specifické, dosud soustavně nepopsané, signalizující poměrně jednoznačně různé typy modalitních, postojových a ilokučních hodnot, a mnohé z nich z pozice textové lingvistiky hodnotitelné také jako tzv. konektory, kontextualizátory. Naše seřazení a interpretace těchto „stažených konstrukcí“ s mediálním *že* není v tomto předběžném příspěvku nijak „logicky“ uspořádána, takže mezi jednotlivými typy nelze hledat nějakou hlubokou vnitřní souvislost; nemůžeme ovšem vyloučit jevy (kontextově) přechodné. Jde nám však zatím jen o to na tyto typy vůbec upozornit.

5.1. Typickým příkladem výpovědního útvaru signalizujícího podle našeho mínění ilokuční funkci, a to funkci „sázky“, je útvary typu *Oč že ten potok přeskočím*. Je jistě možné říci, že má původ v souvětí *Oč [se vsadíš], že ten potok přeskočím*.

Především však je třeba sem zařadit otázky typu *Kam že šel? Kdo že to byl?*, vykládané často jako elipsy souvětých konstrukcí typu *Kam říkáš že šel?* [Tradiční interpunkce *Kdy říkáš, že šel?* sugeruje zavádějící, až nesmyslnou interpretaci.] Tyto otázkové formy jsou reaktivní a z funkčního hlediska představují ilokuční typ tzv. otázek „ověřovacích“. Patří sem však také běžné ověřovací otázky zjišťovací typu *Domů že šel?* – To, že naznačené typy „ověřovacích“ otázek jsou často doprovázeny emocionálním postojem, tedy že jsou expresivní, není pro ně relevantní, ani primární.

Funkčně odlišné jsou konstrukce typu *Co že nespíš? Jak to že nespíš?* vzniklé zřejmě ze souvětí *Co se stalo, že nespíš; Jak je možné, že nespíš*. Funkci „naléhání“ má výpovědní forma *Vid' že přijdeš?*

5.2. Jiný typ „stažených souvětí“ představuje příklad *Štěstí že nepřišel*. Diachronní lingvistika nás poučí, že tu jde od původu o spojení tzv. věty jmenné s vedlejší větou slovesnou. Můžeme tomu věřit. Z hlediska současného jazyka je však zřejmé, že běží o „clipsu“ slovesa *být*. Svědčí o tom: (a) převedení do minulého času (*Bylo štěstí, že...*); (b) reprodukce prvotního projevu (*X říkal, že je štěstí, že...*). Patří sem výpovědní útvary jako *Škoda že...*; *Pravda že...*; *Prima že...*; *Dobře že...*; *Bohudík že...*, vyjadřující různé odstíny evaluativních postojů mluvčího.

Podle našeho názoru musíme sem zařadit i výpovědní útvary typu *Ještě že si nezlomil nohu; Aspoň že si nezlomil nohu...* Vyjadřují „uspokojení“ nad tím, že se nestalo něco horšího, nebo že v celkově nepříznivé situaci je pro mluvčího přece jen něco příznivého. Těžko bychom je mohli geneticky vykládat jako

vedlejší věty „závislé“ na výrazech („jmenných větách“) *ještě, aspoň...* Jde tu zřejmě rovněž o „eliptické“ útvary vycházející ze souvětí typu *Ještě je dobré, že si nezlomil nohu; Je dobré aspoň to, že si nezlomil nohu* aj.

5.3. Třetí typ, o kterém je potřeba se zmínit, jsou výpovědní útvary demonstrované třeba větou *Nejspíš že na to zapomněl*. Jde o útvary s epistémickými partikulami v iniciální pozici: *asi že..., možná že..., patrně že..., snad že...* aj. Je problematické vykládat je tak, že vedlejší věta s *že* je tu závislá na výrazech typu *asi, snad, patrně...* Jejich vznik je zřejmě komplikovanější. Je třeba vycházet ze souvětých útvarů typu *Myslím (tuším, hádám...), že na to zapomněl* a uvědomit si, že toto *myslím (tuším, hádám...)* nabývá povahy epistémické partikule: (*Myslím na to zapomněl* > *On na to myslím zapomněl*). Můžeme pak na tomto pozadí uvažovat o analogii (*Myslím, že... // Asi, že...*), i když ani přímý výklad ze souvětí (*Je asi pravda, že...*) není nemožný.

5.4. Specifický typ představují konstrukce *Fakt (že) to udělám // nepřišel*. Na začátku stojí výrazy typu *opravdu, skutečně, samozřejmě, vážně, nabeton...* Jsou zajímavé tím, že element *že* je tu fakultativní, běžně vynechatelný: *Fakt to udělám*. Vyjadřují ujišťování mluvčího o upřímnosti toho, co „tvrdí“, „slibuje“, „nabízí“, „radí“ atd. Toto běžné vynechávání prvku *že* v typu 5.4. bude teprve třeba nějak systémově vyložit.

6. Naše příklady a jejich interpretace vedou aspoň zatím přinejmenším k dvěma závěrům:

(a) *že* v češtině existují jako ustálené výpovědní konstrukce s mediálním komponentem *že*;

(b) *že* tyto útvary mají specifické ilokuční nebo postojoyé sémantické potenciály, nebo jich nabývají.

LITERATURA

- GREPL, M.: Partikulizace v češtině. In: Jazykovědné aktuality 26, 1989, s. 95–100.
 GREPL, M.: Co děláme, když mluvíme. Několik úvah o pragmatických aspektech řečové komunikace. Universitas 1991/92 (seriál na pokračování).
 GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha 1989².
 GREPL, M. – TROST, K.: Über einen Typ der „kontrahierten“ Sätze im Tschechischen. Anzeiger für slavische Philologie 21, 1992, s. 123–137.
 KARLÍK, P.: Tzv. *že*-výpovědi a jejich funkce. SaS 40, 1979, s. 5–10.
 NEBESKÁ, I.: K současnému pojetí normy v české lingvistice. SaS 50, 1989, s. 152–167.
 ŽAŽA, S.: Složené spojky v spisovné češtině. In: Studie ze slovanské jazykovědy. Praha 1958, s. 119–123.

SYNTAKTISCHE KONSTRUKTIONEN MIT MEDIALER KOMPONENTE ŽE

Im vorliegenden Aufsatz werden die syntaktischen Konstruktionen mit medialer Komponente *že* genetisch und insbes. funktionell betrachtet und interpretiert. Es zeigt sich, daß diese Konstruktionen ihrer Herkunft nach überwiegend sog. „kontrahierte“ Satzgefüge darstellen und (im Tschechischen) spezielle Modal-, Ilokutive und Einstellungsfunktionen erwerben. Der Verfasser versucht eben diese funktionellen Aspekte zu beweisen, identifizieren und auf verschiedenen Äußerungstypen zu demonstrieren.

